

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Politikatudományi Doktori Iskola

Böcskei Balázs

**Az Orbán-rezsim és a politikatudomány – a liberális
demokrácia alapú megközelítések korlátai**

– Doktori értekezés tézisei –

Témavezető:

Dr. Szabó Máté egyetemi tanár, MTA doktor (DSc)

Budapest

2024

TARTALOMJEGYZÉK

1. A disszertáció témája, aktualitása és célja.....	3
2. Módszer és szerkezet.....	5
3. Eredmények és következtetések.....	9
4. Irodalom	21
5. Az értekezéshez kapcsolódó tudományos tevékenység	26
5.1. Publikációk.....	26
5.2. Konferencia-részvétel (válogatás).....	27

1. A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJA, AKTUALITÁSA ÉS CÉLJA

A rendszerváltást követő magyar politikatörténetben egyedülálló, hogy egy párt egymást követő négy alkalommal is kétharmados többséghez jusson. Körösenyi András a 2010-ben hivatalba lépett jobboldal első ciklusát követően már 2015-ban Orbán-rezsimről írt abban az értelemben, hogy egyrészt a politikai rendszert illetően formális, intézményi-procedurális, másrészt a politikai gondolkodás tekintetében tartalmi értelemben is jelentős változások álltak be (Körösenyi, 2015: 408). Körösenyi három, speciális okot nevez meg, amelyek miatt nem új rendszerről, hanem egy személyhez kapcsolódó rezsimről értekezik: (1) a rendszerváltásnál kisebb, a kormányzati- vagy alkotmányreformnál viszont magasabb változás történt (pl. új Alaptörvény); (2) a 2010 utáni változások erősen kötődnek a Fidesz politikai táborának vezérének, Orbán Viktornak a személyéhez, kormányzati-politikai stílusához és a prezidencializálódás jelenségéhez; (3) végül a rendszer valamifajta stabil és tartós berendezkedés jellegével bír (Körösenyi, 2015: 409).

Az addig hegemónnak és megkérdőjelezhetetlennek tekintett liberális demokrácia norma- és intézményrendszer helyébe tehát egy másik államszervezési mód lépett. Tekintettel arra, hogy a rezsim kiépülés első szakaszának végén 2014-ben a szakirodalomban és a nyilvánosságban is elterjedt illiberális demokrácia fogalma (Merkel, 2004; Berman, 2017; Laruelle, 2022) is a liberális demokrácia kontextusában értelmezte az új rezsimet (Ekiert, 2012; Rupnik, 2012; Uitz, 2015; Pirro – Stanley, 2021; Kim, 2023), így annak belső logikája felőli megragadhatósága csak korlátozottan volt lehetséges az előbbi normatív bázisra építő elméletekkel.

Az Orbán-rezsim megnevezése körüli szakmai és közéleti vitáknak újabb lendületet adott a 2014-es választás után a hibrid rezsim fogalomnak a hazai tudományos és politikai publicisztikában történő megjelenése (Gyulai – Stein Zalai, 2016, Gyulai, 2017; Bozóki – Hegedűs 2018). 2019-ben kezdeményezésemre és Szabó Andreával közösen egy tanulmánykötetet is szerkesztettünk *Hibrid rezsimdek – A politikatudomány X-aktái* címmel, mely az MTA TK Politikatudományi Intézet és a Napvilág Kiadó gondozásában jelent meg. A nyolc tanulmányt felvonultató kötet szerkesztésének háttérében az a felvetés állt, hogy a hibrid-, illetve nem demokratikus rezsimdek vizsgálata során gyakran a kutatók sincsenek egy állásponton azt illetően, hogy ugyanazt vizsgálják-e.

A 2010 óta szaporodó és a disszertációban ismertetett Orbán-rezsim értelmezéseket követve kettős tapasztalatom volt: egyrészt az elmúlt 14 évben – azaz a kézirat lezárásnak

pillanatáig – van egy bizonytalansággal azzal kapcsolatban, hogy minek is nevezzük az Orbán-rezsimet, milyen rezsimbesorolással kellene élni annak kapcsán. Melyik az a megnevezés, amelyik a legközelebb visz egy olyan politikai rendszer valóságának megismeréséhez, melyben az intézmények és a személyek rendszere nem állandó, ahol a politikának nincsen véges formája. Másrészt egy további tapasztalatom volt, hogy a nemzetközi politikatudomány sztenderdizáló eljárásai okán az Orbán-rezsimmel foglalkozó tudományos közlemények egy nagyon jelentős része a de-demokratizáció kontextusában (Bozóki – Hegedűs 2018, Benedek, 2019) tárgyalja az orbáni politikát, illetve annak magyarországi politikai valóságát.

Ehhez kapcsolódott az a kérdés is, hogy a de-demokratizációs megközelítések milyen megismerési vakfoltokat termelnek, milyen korlátaik és önkorlátozó jellemzőik vannak. Különösen akkor releváns ez a kérdés, ha a tudomány az orbáni politikai logikát egy olyan normatív bázison kívánja megérteni és megértetni, melynek rendszerváltás utáni gyakorlati, létező variánsa – állításom szerint – válságba került Magyarországon.

Ezek együttesen járultak hozzá disszertációm témához: egyrészt az foglalkozik az Orbán-rezsim liberális demokrácia alapú megközelítések korlátainak vizsgálatával, másrészt a politikatudomány pluralizmusának megerősítésének szükségességével az Orbán-rezsim vizsgálatok tekintetében.

Disszertációm szempontjából ez azt is jelenti, hogy a liberális demokrácia elveire támaszkodó intézményi megközelítés mellett, részben annak kritikájának, illetve korlátainak felmutatása érdekében, az Orbán-rezsim vizsgálatához egyrészt az előbbitől eltérő politikatudományi megközelítéseket használtam, másrészt pedig a politikatudományon belüli további diszciplínákat, illetve politikai gazdaságtani és kritikai társadalomelméleti megközelítéseket is integráltam.

A disszertációnak nem célja a rezsimértelmező munkák között igazságot tenni, az azonban igen, hogy rámutasson arra, hogy ha egy-egy rezsim, továbbá megszületésének és fennállásának magyarázata esetében egy adott kutatói irányba köteleződünk el – jelesül a liberális demokrácia felőli megközelítések mellett –, azzal csak egyetlen nézőpontból teremthető meg az adott rezsim. Ennek következtében számos olyan szempont és lehetséges elgondolkodás szorulhat ki a megismerés során, melyek azonban relevánsak lehetnek.

Disszertációmmal a kritikai értelemben tárgyalt vizsgálódások tudományos elismerése mellett is túl kívánok lépni azokon a megközelítéseken, amelyek az orbáni rezsim

vizsgálatakor kifejezetten vagy kizárólag csak a hiányra fókuszálnak, jelesül a liberális demokrácia elvi és intézményi gyakorlatainak hiányának a vizsgálatára. Ezeket a később hivatkozott munkákat fontos referenciamunkáknak tekintem, ugyanakkor céлом a 2010-et követő rezsimváltásnak, illetve annak fennállásának kifejezetten magyarországi múlt- és jelenbeli, történelmi és társadalmi tapasztalataira támaszkodó megközelítése. Szabó Mártonnal egyetértve, ha a vizsgálódások során nem a hiányokra és elmaradottságokra – jelen esetben a demokratikus hanyatlásra helyezük a hangsúlyt –, akkor az egy másik politikatudományt is jelent (Szabó 2024:3).

A disszertáció tehát abból a tudományos ambícióból született, hogy felhívja a figyelmet, hogy azon megközelítések, melyek egyfajta rezsimértelmezést látnak legitimnek (de-demokratizáció, „demokratikus hanyatlás”), azok nem kellő hangsúllyal kezelik a többféleképpen-értelmezhetőséget, a célok és az ítéletek sokféleségét, a politika és a politikatudomány pluralizmusát. A rend – beleértve a liberális demokráciát és az Orbán-rezsimet is – maga is egy értelmezési folyamat és küzdelem során jön létre, a disszertáció pedig fejezetről fejezetre kívánja ezt bizonyítani a rezsimklasszifikáló munkákon túli értelmezéseivel.

2. MÓDSZER ÉS SZERKEZET

Egy-egy politikai jelenség, rendszer, esemény egyik vagy másik elemére történő fókuszálásával a kutató megteremti (a kutató szerinti) politika valóságát. Egy politikatudós episztemológiai pozícióját tehát meghatározza az, hogy milyen definíciókkal és kategóriákkal él. Ezt annak tükrében teszi, hogy számára mennyire hasznosak azok a vizsgált jelenség megértéséhez. A fogalmak és a kategóriák tehát nélkülözhetetlen eszközei a kutatónak, ugyanakkor azok teremtik is a témát. Kijelölik a gondolkodási keretet, elindítanak annak jegyében zajló és a tárgyra vonatkozó további kutatásokat, hangsúlyossá tesznek a kategóriákból következő témákat és megközelítést.

Mindezt az Orbán-rezsimre vonatkoztatva: az elmúlt több mint egy évtizedben nem csak a tudományosság, hanem a szélesebb értelemben vett politikai nyilvánosság is leginkább a liberális demokrácia, annak elvei és azokra épített intézményrendszer kontextusában tárgyalta a Orbán-rezsimet. Ha viszont egy politológus a liberális demokrácia felől vizsgálódik, akkor tisztában kell lennie azzal is, hogy olyan elvek és fogalmak szisztematikus rendszerében teszi ezt, mely utóbbi előíró módon is értelmezhető.

Céлом ezért az Orbán-rezsimről való politikatudományi gondolkodás további szélesítése, és ehhez egy önálló kutatói munkám is hozzájárult. A SCImago Journal and Country Rank adatbázisának felhasználásával összegyűjtöttem az Orbán-rezsimmel foglalkozó, Q1-Q3-as besorolású politikatudományi folyóiratban megjelent publikációkat a 2010-2022 közötti időszakra éves bontásban. Tizenkét év 114 tanulmányának absztraktját áttekintve Magyarország, a populizmus és az Európai Unió mellett a leggyakoribb kulcsszavak a demokratikus visszaesés, a demokrácia, a liberalizmus, a tekintélyelvűség és az illiberalizmus. Ennek tükrében kell azt hangsúlyoznom, hogy a megközelítések és a kategóriák valóban teremtik kutatásuk tárgyát, és szándékuktól függetlenül kijelölik azt, ahogyan az adott témához közelíteni érdemes, elismert, vagy javasolt – legalábbis a kutató és a kutatóközösség szerint.

Ehhez képest disszertációmban a diszkurzív politikatudomány azon megközelítéséből indulok ki, miszerint a politika nem tud független lenni az ember megismerő tevékenységétől (Szabó, 2016: 627-641), és az egyén sem tud független lenni a rendtől sem, azaz az embernek a létben betöltött helyétől és konkrét történelmi létezésétől. A politikában a normák érvényességüket annak alapján nyerik el, amilyen értelemben azoknak egy politikai közösség értelmet tulajdonít (Voegelin, 2014).

Disszertációm szemléletével ezért a diszkurzív vagy interpretatív szemléletű politikatudományhoz ahhoz a megállapításához kapcsolódom, miszerint mivel a politikának nincs egy időn és téren kívüli, minden körülmények között érvényes valósága (Szabó, 2024: 4), ezzel pedig nincs a vizsgált tárgyának sem. Ezért arra törekedtem, hogy olyan megközelítéseket is bevonjak az Orbán-rezsim politikai valóságának leírásába, melyeket a liberális demokrácia alapú vizsgálatok eddig kerültek, vagy nem hangsúlyosan kezeltek.

Ez utóbbi tette lehetővé, hogy a politikai valóság komplexitására tekintettel vizsgálódjak. Az egyes fejezetekben politikai gazdaságtani és kritikai társadalomelméleti munkákra támaszkodom, továbbá diszkurzív politikatudományi és a politikaelméleti keretben tárgyalom a témát. A hazai politikatudomány főárama kevésbé részletesen tárgyalja a politikai gazdaságtani és a kritikai társadalomelméleti szempontokat, pedig a politika realitása is egy gazdasági-hatalmi valóságba is illeszkedik, így reményeim szerint ezen megközelítések integrálása az Orbán-rezsim-, illetve azt megelőző időszaknak a leírásába további magyarázatokkal szolgál – egyrészt a rendszerváltás utáni demokrácia- és képviselői deficitek, másrészt a rá adott jobboldali válaszok feltárásában.

A különböző Orbán-rezsimre vonatkozó politikatudományon belüli megközelítések összekapcsolásokat szakirodalmi áttekintésekkel végeztem el. Primer mellett (pl. politikusi nyilatkozatok, párt- és kormányzati dokumentumok) mellett másodlagos szakirodalmi forrásokra támaszkodtam, melyek felhasználását úgy optimalizáltam, hogy a disszertáció bevezetőjében és a tézisek elején tárgyalt problematikát komplex módon tudjam feltárni.

A bevezetőt követően a disszertáció elején ismertetem azokat a demokrácielméleti megközelítéseket, terminológiákat és megközelítéseket, melyeket egyrészt tudományos referenciák tekintek, másrészt álláspontom szerint univerzális alkalmazásuk és érvényességigényük ellenére is csak korlátozottan képesek az orbáni rezsim leírására vagy az abban zajló folyamatok komplexitásának megismeréséhez (2. fejezet).

A liberális demokrácia-alapú Orbán-rezsim vizsgálódások tudományosan viszonyítási pontok, ám álláspontom szerint a megközelítések pluralizmusának a tudomány demokratikusságát kell erősíteniük. A diszkurzív politika-értelmezéssel a politika és politikai közösség létrejöttének és fennállásának a feltárására fókuszáltam. Ez utóbbi motivált abban is, hogy a 2010-es folyamatokat a rendszerváltást követő politikai gondolkodás, illetve a rendszerváltás utáni liberalizmus válságaként gondoljam el, ennek megfelelően az általában „illiberális fordulatként” számon tartott változást, a létező liberális demokrácia válságának keresletére adott kínálati válasznak tekintem. Ehhez szorosan kapcsolódik annak vizsgálata is, hogy politikai gazdaságtani érvelésre támaszkodva felmutassam azt, hogy magyar társadalomban a nem absztrakt értelemben elgondolt, hanem valóságos emberek milyen különbözőféleképpen adnak jelentést és értelmet a politikának és ügyeinek (3. fejezet).

Ezt követően a kormányzó jobboldal populizmusával foglalkozom (4. fejezet), a nemzetközi politikatudomány által nem tárgyalt, kifejezetten magyar és orbáni specifikumok kontextusában. Míg a nemzetközi tudományos közlemények a sztenderdizált és komparatiztikra alkalmas olvasatokat adják az kormányzó jobboldal populizmusának, addig a disszertációban a Ernesto Laclau-tól kölcsönzött kizáró populizmus fogalmával (Laclau, 2017, 2019), illetve a diszkurzív politikatudományból ismert ellenségkonstruáló eljárások felmutatásával az orbáni populizmus sajátosságaihoz jutottam közelebb.

A jobboldal, Orbán-rezsim és a liberális alkotmányosság negatív viszonyának vizsgálatakor (Horkay Hörcher, 2003; Stumpf, 2006; Láncki, 2001: 229) alkotmányjogi és a politikai gondolkodásbeli rekonstrukcióra is kísérletet tettem (5. fejezet), ezért a vonatkozó fejezetben jog- és politikaelméleti szövegekre támaszkodtam. A tárgyalt fejezetben abból

indulok ki, hogy a kormányzó és alkotmányozó jobboldal utóbbi eljárása kifejezetten eltérő a liberális demokrácia intézményelvű megközelítéseitől, és annak képviselőinek politikai gondolkodásától. Ha azonban csak ezen az alapon vizsgálódunk, úgy magának az orbáni jobboldal rendszerváltás utáni politikai gondolkodásának rekonstrukciója marad el, illetve az csak a liberális demokrácia elvei mentén történik. Ez a megközelítés tehát egy eleve rögzített szempontok menték vizsgálódik, ami a politikai valóságnak csak korlátozott megismerését teszi lehetővé.

Ez motivált akkor, amikor Láncki András, G. Fodor Gábor és a kormányzó jobboldal szellemi hátszaga számára kiemelten fontos szerző, Tilo Schabert politikáról való gondolkodását vizsgáltam (6. fejezet). A két magyar politikatudós (in)formálisan is kötődik a kormányzó jobboldalhoz, továbbá a politikáról, a politikai tudás mibenlévőségéről, a kormányzásról, illetve a politika formális és informális viszonyrendszeré vonatkozó meglátásait rendszeresen ki is fejtik, hatásuk vagy narrálói szerepük a jobboldalon vitathatatlan. Álláspontom szerint egyikük sem a megszokott intézményi működés, és annak jegyében megismerhető és szerveződő hatalom képével számolnak az írásaikban, így gondolataik feldolgozását kiemelten fontosnak tartom a kormányzó jobboldal megismeréséhez. Tudomásom szerint az említett szerzők munkásságának a disszertációban tárgyalt fókusszal és terjedelemben, illetve azoknak az orbáni rezsime vonatkozó reflektáltatása egyedülálló a hazai politikatudományban.

Az intézményelvű megközelítésekhez képest disszertációmban arra törekedtem, hogy az orbáni politikai gondolkodás a cselekvés elsődlegességére, és a cselekvés feltételeinek állandósítására irányuló folyamatos szándékot felmutassam. Ezért a diszkurzív politikaértelmezéssel a politika és politikai közösség létrejöttének és fennállásának (Horváth, 2015: 12), továbbá az orbáni cselekvés jellegzetességeink a feltárására fókuszáltam (7. fejezet). Disszertációban több fejezetben fogok amellet érvelni, hogy 2010 után hivatalba lépett kormány államszervezeti, közjogi változtatási nem egyszerűen csak intézményi reformok, hanem a politikai közösség integritásának, és az államról való újragondolás egymást követő lépései, tehát amikor is a politikum kérdése megelőzi az államot.

3. EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A hibrid rezsím fogalma és a liberális demokrácia alapú megközelítések kapcsán zajló viták abban segítséget nyújtottak, hogy egyértelműbbé váljanak a hagyományos demokráciaértelmezések ellentmondásai, korlátai, melyek így hozzájárultak ahhoz, hogy az orbáni rezsím megismerésének a nyitófejezetben tárgyalt értelmezéseken túli vizsgálatára fókuszáljak.

Mint az az első fejezetből is kitűnt, nincsen olyan konszenzuális demokrácia-fogalom, ami kikezdhetlen referencia lehetne a nem-demokratikus rezsimek meghatározásához. Ahogyan Gyulai Attila és Stein-Zalai Juliane rámutatnak, a „demokrácia vagy autokrácia” megközelítés eleve olyan dichotóm keretben értelmezi a politikai rendszereket, amely változásukat lineáris, továbbá progresszív módon határozza meg (Gyulai – Stein-Zalai, 2016: 45). Körösenyi András és Gyulai Attila a hibrid rezsím fogalmának több korlátját is beazonosítják. Szerintük azt normatív elfogultság jellemzi, hiszen úgy tekinti az a liberális demokráciát referenciának és elérendő ideálnak, hogy a liberalizmus és a demokrácia belső feszültségeit figyelmen kívül hagyja (Körösenyi – Gyulai, 2019). Véleményem szerint ennek egyik következménye, hogy Magyarországon és az Orbán-rezsimmel foglalkozó irodalmak is leginkább a hatalomra kerülés, illetve megtartás körülményeivel foglalkoznak, és kevésbé a hatalomgyakorlás sajátos politikai- vagy egy, a rezsímváltással előálló új politikum kialakulásának és fennállásának kérdésével.

Az utóbbi évek hazai rezsímértelmezői munkáit tekintve a disszertáció tárgyalt fejezete azon példák közé illeszkedik, mely kitér a demokrácia mérhetősége-, és így a demokráciaindexek körüli vitákra (Kelley – Simmons, 2015; Merry, 2012; Jee – Lueders – Myrick, 2021). Mivel ezek az indexek a tudományos és politikai nyilvánosságban referenciának és hivatkozási pontoknak számítanak, a politikai kommunikáció részei, továbbá az intézményelvű gondolkodás is épít rájuk, indokolt a rájuk hagyatkozás mellett azok kritikájával is foglalkozni. A disszertációban tárgyaltak alapján egyrészt azok mentén globális hatalmi egyenlőtlenségek (újra)termelődésére nyílik mód, másrészt az indexek lehetőséget adnak az interpretáció- és a használat politikájára (Gregor, 2017). A mért demokrácia nem tükrözi például a régió közötti fejlődési aszinkronitást, továbbá negligálja a társadalomtörténeti előzményeket és feltételeket is. Azaz számos olyan tényező kívül reked az elemzési körön, amelyek kifejezetten relevánssá tennék az összehasonlító módszer lényegét.

Nem kevésbé bizonytalan a helyzet a jogállamiság mérhetősége kapcsán sem, erre is kitértem a disszertációjában többek között Pócza Kálmán megállapításai alapján (Pócza, 2019).

Mivel a legnépszerűbb Orbán-rezsim megközelítések a demokrácia egyetlen – mégpedig liberális – felfogását veszik adottnak, és az ahhoz vezető teleológiai utat tekintik ideálisnak, ezért az előbbieket jegyében zajló megismerések az Orbán-rezsimnek attól való eltéréseire összpontosítanak. Pedig a hibrid rezsimek politikai erői gyakran nem a kvázi demokratikus intézményeik ellenére, hanem azt megelőzően részben ezen intézmények „segítségével” szerzik meg a hatalmat.

Éppen ezért a disszertációban az intézmények mögé nézve foglalkoztam a rendszerváltás utáni megvalósult liberalizmus krízisével (Sebők, 2019; Scheiring, 2019). Abból az alapvetésből indultam ki, hogy a demokráciahullámok- és demokratizáció-elméletek kritikai vagy korrigált értelmezése nélkül (Carothers, 2002; Gans-Morse, 2004; Csizmadia, 2017) csak részlegesen érthetőek meg az orbánihoz hasonló rezsimek sajátosságai, azok társadalmi bázisa, akárcsak a magyarországi hegemon, rendszerváltás utáni politikai gondolkodással történő 2010 utáni szakítás.

Ebből következően indokolt volt az azok normatív hátterét képező liberalizmus rendszerváltás utáni megvalósulásának a politikai gazdaságtan irodalma általi kritikai elemzése arra nézve, hogy a politikatudományi megismerésnek az Orbán-rezsim kialakulásának és fennállásának szűk értelemben vett intézményi logikán túli vonalát erősítsem.

A disszertációban ahhoz a gondolathoz kapcsolódom, miszerint a kormányzó jobboldal politika-felfogása szakít a rendszerváltás utáni korszak főáramú politikai gondolkodásával. Ez szakítás antiliberális fordulatként is értelmezhető, amelynek jegyében a kormányzó párt elutasítja a politika normatív-emancipatorikus felfogását, a hatalommegosztás radikalizálását, az állam és a közjó fogalmának semlegesítését, a politikai vezetés depolitizálódását, a demokrácia szubsztantív és konszenzusorientált felfogását (Körösenyi, 2015).

A disszertációban ismertettem a különböző az úgynevezett illiberális fordulat kritikai variánsait, foglalkoztam geopolitikai és társadalomlélektani fordulat-magyarázatok bevonásával. Ezeket túl a 2010-es fordulat vizsgálatához a posztszocialista rendszerváltásokat követő várakozásra mentem vissza. Ez utóbbi abban állt, hogy a posztnevezeti állapottal redukálódik az esszencialista gondolkodás politikai ereje, így az annak jegyében értelmezett nacionalizmus sem lesz jelentős. Ez az elgondolás azzal számolt,

hogy politikából kivezethetők a konfliktusok (Mouffe, 1995: 13-14). Chantal Mouffe szerint ez utóbbi liberális indíttatású elgondolás úgy tekint a politikai cselekvőkre, mint akik kizárólag racionalitás által motivált aktorok, és akik mint valami piaci szereplők, önérdékkövető módon vagy kalkuláció alapján járnak el. David Ost alapján a rendszerváltás utáni liberális tévedés abban állt, hogy a kapitalizmust érő kihívások helyett magát a kapitalizmust tekintik a demokrácia fundamentumának (Ost, 2005). Ez aztán kapcsolódik ahhoz a technokrata politika-felfogáshoz, mely az emberek „belátásával”, „józan eszével”, és „racionálisával” számol, amely általában a (neo)liberális gazdaságpolitika jegyében fogant reformdiskurzusokat jellemzi. A disszertáció vonatkozó fejezetének megállapítása szerint a demokratizációs folyamatok megrekedésének hátterében az áll, hogy a liberális paradigma jegyében előrehaladó modernizációs projekt procedurális demokráciára redukálódott, és az abban „érdekelt” államok polgárai elfordultak az így intézményesült demokráciától (Rupnik, 2007). Greskovits Béla már 1993-ban tett megállapítást arra vonatkozólag, hogy a rendszerváltást követően a gazdaságpolitikában nem hódított tartósan a populizmus, azaz elmaradt egyes gazdasági érdekek mások rovására történő rendszeres érvényesítésének politikai kiaknázása (Greskovits, 1993). Disszertációmban ennek a jelenségnek a 2010 előtti visszatérő revitalizálódását azonosítottam be.

Ennek jegyében arra jutottam, hogy az évtizedeken át blokkolt populizmus a posztkommunista és antikommunista elleneltek közötti anti-egalitarista konszenzust eredményezett, a populizmus erősödése pedig együtt járt a posztkommunista liberális demokráciák válságával is (Krastev, 2007) Ebből következőleg nem tekintettem elégségesnek azt a megállapítást sem, hogy a demokratikus konszolidációnak vagy visszafordulásoknak kizárólagos okai olyan populisták megjelenése és felemelkedése lenne, amelyek egyszerűen csak nem osztják a liberális demokrácia normatív elveit.

Egészen összeomlászerű vereségéig 2010-ig az addigi 20 évből 12 évet kormányzó baloldali-liberális tömb viszont egészen másképp értelmezte az értékek jelentését és funkcióját a politikában. Jellemzően a „racionalizáció”, a „racionális”, a „felelősség”, a „versenyképesség”, a „stabilitás”, a „szakértői”, a „Nyugat”, stb. hívószavak voltak azok a kifejezések (Krastev, 2008; Profant, 2018), amelyeket a rendszerváltás utáni baloldali-liberális elitek ciklusokon átívelően és leíró kifejezéseként használtak kormányzati politikájuk indoklására, és amelynek kritikusa a „populista”, a „kádárista”, a „paternalista” és az „irracionális” szavakat használták (Sebők, 2019; Scheiring, 2019). A disszertációban részletesen tárgyaltam, hogy ez a modernizációs (neo)liberális nyelv- és politika-felfogás

demobilizáló és depolitizált stratégiát eredményezett, mely egy olyan diszkurzív stratégiává állt össze, amelyben az államra rászoruló társadalmi csoportok érdekében és nevében történő beszédmód populizmusnak minősült.

A liberális demokrácia alapú megközelítések nem fókuszálnak tehát a rezsinváltás keresleti hátterére, mégpedig arra, hogy a rendszerváltás modernizációs paradigmájából kimaradók nem fogadták el azt a társadalomképet, amelyet – a téma szempontjából vizsgált húsz évből tizenkettőt kormányzó – baloldali-liberális elitiek ajánlottak számukra (Žuk, 2018; Wilkin, 2018; Scheiring, 2019). Mindezt nem a liberalizmussal szembeni lázadásként értelmeztem, hanem a korábbiakban ismertetett jelenségekből fakadó „létező liberalizmus” elutasításaként, és a politikum újragondolásának igényeként. A disszertációban ezért foglalkoztam részletesen azzal, hogy ez utóbbi racionalista alapokon nyugvó liberalizmus elutasítása kulcskérdés a 2010-es fordulat megértésében.

Disszertációmban amellet is érveltem, hogy az orbáni politika Európai Unióra vonatkozó konfliktusai, illetve az azok mögötti választói támogatás háttere is politikai gazdaságtani magyarázatokat kíván. Az EU-tanulmányok leíró pozitivitása mögötti Unión belüli hatalmi viszonyok vizsgálata gazdagíthatja az olyan rezsimek komplex megismerését, mint az orbáni (Scheiring, 2019; Éber – Gagy – Geröcs – Jelinek, 2019; Geröcs, 2021). Az Unión belüli egyenlőtlenségek, illetve gazdasági függőségi rendszereknek az elemzésbe történő bevonása a főáramú intézményi logikáktól eltérő magyarázatokra volt alkalmas (Böröcz, 2018). A hazai politikatudomány főárama kevésbé részletesen tárgyalja a politikai gazdaságtani szempontokat, pedig a politikai valósága is egy gazdasági valóságba is illeszkedik, és az uniós tagállami folyamatok is erőforrások és erőviszonyok egyenlőtlen elosztásán alapulnak. A kritikai társadalomelméleti és a politikai gazdaságtani irodalom beemelése az Orbán-rezsimnek, illetve azt megelőző időszaknak további magyarázatokkal szolgált nem csak az Orbán-rezsim EU-val folytatott vitáihoz, hanem a kormányzó párt táborának Unió-kritikus politikai gondolkodásához, illetve a kormány ebbéli politikájának támogatásához. Disszertációmban amellet érveltem, hogy a politikai értelemben idealizált, vagy eljárásokat és intézményi működéseket semlegességükben elfogadó leíró elméleteket, továbbá az Európa-képek differenciáltsága nélküli elemzést korlátozottak lehetnek a magyar és orbáni fordulat megértésében.

Egy további fejezetben diszkurzív politikatudományi megközelítésére támaszkova arra a következtetésre jutottam, hogy a Fidesz populista diskurzusában és politikai logikájában a

2010-et megelőző sajátos – magyar viszonyokra alkalmazott – inkluzív jegyekkel is bíró populizmus-variánst a kizáró populizmus váltotta fel. A Fidesz kezdetben inkluzív populizmusa 2010-et megelőzően olyan állampolgári tapasztalatokat, és abból fakadó problémákat bontott ki, majd adott rá (nyelvi, politikai) kereteket, mint a rendszerváltást követő évtizedes (neoliberális) gazdaságpolitikák kudarcai, az azokból is fakadó szociális elégedetlenség, vagy a 2002–2010 közötti baloldali-liberális koalíciós időszak korrupciós ügyei. Ezekből olyan állampolgári követelések fakadtak, melyeknek logikája a 2010-ig kormányzó baloldal leváltásában, a „rendszerváltás lezárásában”, a korábbi gazdaságpolitikai és társadalomszerveződési elvekkel való szakításban jelentkezett. Ezen igények kielégítésének retorikai szándékával lépett fel a Fidesz 2010-et megelőzően.

Horváth Szilvia nyomán arra támaszkodtam, hogy a politikai ellenfélkonstruálás első eleme az úgynevezett „folytonosság ereje”. Ez utóbbi annyit jelent, hogy a múlt és a jelen között politikai folytonosság felvázolása történik, leginkább valamely kettő között hasonló elem feltételezése vagy túlhangsúlyozása révén. Ahhoz viszont, hogy folytonosságról beszélhessünk, egyúttal az ellenfél tulajdonságainak kontinuitását kell megkonstruálni. Az ellenségkonstruálás további jellemzője, hogy a politikai kihívót vagy ellenfelet „olyan negatív tulajdonságokkal ruházzák fel, amelyek tőle elválaszthatatlanok, s amelyeken maga nem képes változtatni, s amelyek meghatározzák politikai magatartását” (Horváth, 2006: 165). Azon a ponton viszont, ahol a másik természetére összpontosul a kommunikáció, ott már ellenfél helyett ellenségkonstruálásáról kell beszélni. A disszertációban ennek példáit és eljárásait részletesen elemeztem Murray Edelman és Horváth Szilvia vonatkozó munkáinak a bevonásával (Edelman, 2005; Horváth, 2006).

Szemben Ernesto Laclau által leírt inkluzív populizmus jellegzetességeivel, az orbáni orbáni jobboldal a „mi” és „ők” relációjában nem osztályviszonyokban gondolkodik, hanem olyan, a társadalomban jelenlévő vagy létrehozandó identitásokban, intézményekben, strukturális pozíciókban, amelyek együttesen alakítják a jobboldali hegemonia állásait. Az orbáni kormányzó populizmus vizsgálatakor a diszkurzív politikatudomány megközelítésének megfelelően abból indultam ki, hogy a társadalom egy diszkurzív tér. Ennek következtében a cselekvő által beszélt diskurzus sem lehet csak nyelvi vagy retorikai megfogalmazások kérdése, hanem egyben artikulációs gyakorlat is. Ebből a megvilágításból mutattam be, hogy miért használ a magyar jobboldal kirekesztőnek tekintett eljárásokat, címkézi ellenfeleit (pl. „Soros-ügynök”, „nemzetietlen baloldal”, „brüsszeli elit”, stb.). Ezzel ugyanis társadalmi relációkat is konstruál. A nyelv a Fidesz politikusai esetében is konstruálja a relációkat, jelen

esetben azonban kizáró jelleggel. A vizsgált jobboldal politikai gondolkodásában ez a „mi” és „ők” megkülönböztetése (úgy mint „nép” és „elit”) a politika terének, a politika tárgykörébe tartozó témák kibővítésének, a politika határainak szélesítésének artikulációja. Az ellenfélkonstruálás hatékonyságát erősíti a magyarországi politikai viszonyok egyik további fő jellemzője, a polarizáció is, amely a fentiekből következően még inkább a 2010 utáni időszak markáns új politikai dichotomiájává vált (Palonen, 2018: 308-321). Ebben a logikában a politikai követelések artikulálásának egy olyan módja történik, amely során a bal- és liberális oldal válik a „mindenkori elit”, míg a jobboldal a „nép”, az „emberek” reprezentánsává. A tárgyalt magyarországi jobboldal nem osztályközpontú alapon „beszéli” a diskurzust, és köti meg az egyenértékűség láncolatát, hanem nacionalista keretben elgondolt identitáspolitikai konstrukciót teremt, amelyben a nemzet és faj egymás szinonimáivá válnak, és az általános civilizációs projektbe is illeszkednek. A disszertáció az inkluzív és kizáró populizmus megkülönböztetésével arra következtetésre jutott, hogy kormányzó jobboldal közjóról alkotott felfogása nem plurális, nem a versengő akaratok egyensúlya, hanem egy felülről lefelé irányuló kinyilatkoztatás.

A disszertáció egy további fejezetében az alkotmányozó hatalom mögötti érvek rekonstruálásával – tekintettel az előbbinek az 1989/1990-es rendszerváltás megítélésére, demokrácia- és politika-felfogására és a politikai közösség konstituálására –, a politikai gondolkodás, továbbá a jog- és politikaelméleti megközelítésekre támaszkodva arra a következtetésre jutottam, hogy a kormányzó és alkotmányozó jobboldal utóbbi eljárása kifejezetten eltérő a liberális demokrácia intézményelvű megközelítéseitől, és annak képviselőinek politikai gondolkodásától. A rekonstrukció, illetve az alkotmány- és alkotmányozási dilemmák feldolgozása kapcsán a Fideszhez és Orbánhoz (in)formálisan kötődő, a jobboldal holdudvarába tartozó szerzők mellett támaszkodtam azokra is, akik nem a tárgyalt jobboldali teoretikus körébe tartoznak, viszont a tárgyra vonatkozó gondolataik szükségesek ahhoz, hogy megértsük a kilencvenes és kétezres évek politikai és alkotmányjogi gondolkodásának főáramát és vitáit, és azokkal szakító jobboldali reflexiókat.

A disszertációban részletesen tárgyalt jobboldali jogászok, filozófusok munkásságában közös, hogy jogelméleti vagy politikai gondolkodásuk során kritikával illeték a rendszerváltás legalitását vagy legitimitását, a korábbi alkotmányt és az abból kibontható alapjogi gondolkodást, az alkotmány legitimitását, és közös értelmezési horizontjuk a „posztkommunizmus” fogalma.

A tárgyalt fejezetben kitértem a 2010 utáni alkotmányos gondolkodás politikai konstitucionalizmus általi leírására (Antal, 2013). A tárgyalt jobboldali értelmezések az 1989-es, jogi alkotmányosságot tükröző konstellációt többek között hatékonytalannak tekintették, és érvelésük alapján az a politika depolitizálódását eredményezte azáltal, hogy bizonyos alkotmányos alapelveket politikán kívülre helyezett és a politikai rendszer korlátjaként tekintett rá (Antal, 2013: 48-69).

A liberális demokrácia alapú megközelítésekre normatív elkötelezettségük okán a politikai tudásra, azaz „az embert mint közösségi lényt a fókuszába helyező, értelmező és ismeretelméleti eljárásra” (Jereb, 2023: 148) történő fókuszálás csak annyiban jellemző, hogy az a liberális demokrácia felé mutasson, így az attól eltérő politikaelméleti megközelítések kevésbé jellemzőek az orbáni politika vizsgálatában. Ezért a disszertációban ennek a hiánynak a pótlására a kormányzó jobboldalhoz magas szinten és formálisan is kapcsolódó teoretikusok (Lánczi András és G. Fodor Gábor) kapcsolódó munkásságának a bevonásával és feldolgozásával reagáltam. Disszertáció szempontjából az előbbiek számára hivatkozásaik alapján referenciának tekintett Tilo Schabert *Boston politics* című munkája mentén a politika és a politikai cselekvő megismerhetőségének nehézségével foglalkoztam, továbbá az intézményelvű politikatudomány erre irányuló korlátaival.

Az irodalomfeldolgozást követően arra jutottam, hogy a tárgyalt jobboldali teoretikusok visszatérő gondolata annak hangsúlyozása, hogy a létezésben és a politikában is az emberi döntést és cselekvést tekintik az elsődleges, mindent meghatározó jellemzőnek. Értelmezésükben az ítéletalkotás nem redukálható kizárólag moralizáló esztétizáló vagy jogi gondolkodásra, annak ellenére sem, hogy utóbbiak esetében is van az ítéletalkotásnak jelentősége. Vitatják az ész korlátlanságának jegyében kibontakozó tudást, akárcsak azt a szerintük kortárs meggyőződést, hogy a tudomány csak az, ami empirikus és pozitívista. Az olyan tudások, minthogy „kik, és miért vagyunk”, „honnan jövünk”, melyek értelmezésükben a politika legfontosabb kérdései is, nem válaszolhatóak meg empirikusan.

Amikor politikai elvekről vagy ideológiákról vitáznak politikusok, akkor tulajdonképpen ismeretelméleti különbözőségek állnak a háttérben. Tehát a jobboldal nem egyszerűen az intézményi logikák szintjén, hanem ismeretelméleti értelemben is más választ ad a „kik és miért vagyunk” kérdésre. A kormányzó jobboldal szerint a liberalizmus figyelmen kívül hagy ismeretelméleti különbségeket, és helyette saját ismeretelméleti alapját

kívánja egyetemessé tenni (Lánczi, 2006: 45), és ezért el is utasítja a liberalizmust, és annak elvei mentén szerveződő társadalmat és intézményeket.

Lánczi András a politika primátusának jegyében a politika lényegének a szükséglet és az akarat érvényesítését tekinti, továbbá a cselekvést és a döntést. Ennek megfelelően „a politikai vizsgálódásnak az adott körülményekre, a politikai cselekvők természetére, a hatalom struktúrájára, a múltbeli és a jövőre irányuló cselekvésre kell koncentrálnia” (Lánczi, 2016: 27). Ehhez kapcsoltam Schabert állítását is, aki szerint a politika művelése az a tevékenység, amelynek során az emberi lények folyamatosan termelnek, és semmi véglegest nem állítanak elő (Schabert, 2022: 23). A politikának egyetlen valósága van, mégpedig a politikai tevékenység folyamata, azaz amikor a politika megismerésére törekszünk, és a politikai cselekvést, mint kreatív folyamatot kell vizsgálni. A tárgyalt fejezetek értelmében az intézményelvű megközelítés ez utóbbira nem ad módot, politikaképe eleve egy, a politikai cselekvő ágenciája felől nézve személytelenebb képzet. Lánczi vonatkozó gondolatai, illetve Schabert nyomán az orbáni politikai valóság olyan megismerésére is mód nyílt, amire a liberális demokrácia normarendszerét alapul véve nem, ezzel pedig a politikaelméleti perspektíva szűkülne be.

A következtetések szerint az intézményelvű tudomány nem az orbáni politika emberi feltételeire fókuszál, sőt, „fel sem tudja ismerni”, hiszen annak kísérlete szembe menne a racionalizálás révén megragadott politikával (Schabert, 2022: 166). Ennek következtében az így értelmezett politikatudomány számára csak az minősül politikának, ami abból megismerhető. Így kap álláspontom szerint az orbáni rezsime megismerésében különösen nagy hangsúlyt az intézmények, a jogszabályok vagy a média felőli vizsgálódásnak (lásd rendszerklasszifikációs munkák), mellyel a formálisan túli szövetség, patronázs- vagy barátságrendszerek feltáratlanok maradnak.

A magyarországi nyilvánosság mint egy, a tekintélyelvű kormányzás egy jelének tudja be azt, hogy a intézményi struktúrák mögött a fejedelem (Orbán) egy tulajdonképpeni politikai rendszert hoz létre, melynek munkatársai, szövetségesei és partnerei a tagjai. A disszertációmban amellet érveltem, hogy ez nem egy orbáni sajátosság, hanem – Tilo Schabert nyomán – a politikai vezetés természetes rendje.

A disszertációban részletesen foglalkoztam azzal, hogy mit is jelent az Orbán-rezsime, továbbá a politikai megismerésre nézve az, hogy Orbán mint fejedelem áll az udvar közepén, képviselve – legalábbis e sorok szerzője szerint megtestesítve azt a schaberi állítást,

mi szerint – a „kormányzás nem más, mint kreativitás”, ahol nem maga a kormány, hanem maga a kreativitás kormányoz. Az orbáni létrehozó folyamat megértésére nem csak azért lehet korlátozott, mert a mindenkori kívülálló pozíciója ezt gyengíti, hanem mert megtestesíti azt a fejedelemre jellemző vonást, mi szerint annak művét sem másolni, sem reprodukálni nem lehet, „a fejedelem maga az a forma, amely a kormányzás végtelen számú variációját hozza létre” (Lánczi 2009: 23). A fejedelem tehát nemcsak kormányoz, hanem az maga is részben annak a kreativitásnak az eredője, ami előbbiből fakad. A kormányzást nem politikai mechanizmusok, hanem a cselekvő fejedelem mozgatja. Hagyományosan úgy tűnik, mintha az orbáni kormányzás intézményellenes lenne, holott az előbb ismertetett kreativitás jegyében folyamatos intézménygenerálás történik.

Végül a disszertációban a cselekvéseméleti gondolkodást integráltam (Palonen 2009). A cselekvő politika – Kari Palonen nyomán – olyan fogalmakat hangsúlyoz a politikáról való gondolkodásban, mint az ítélőképesség, az elköteleződés, a vitatás, a lehetőség vagy a szituáció.

A rendre a rezsímértelmezésekre fókuszáló intézményelvű gondolkodás általában a liberális demokrácia normarendszere felől közelít (Tóth, 2016; Bozóki – Hegedűs, 2017; Benedek, 2019). Ezzel viszont be is szűkíti az elméleti horizontot, negligálva azt a felvetést is, hogy minden egyes rend megelőzi a politikatudományi elgondolásokat abban az értelemben, ahogyan utóbbi is a társadalom önintepretációjából indul ki (G. Fodor, 2004, 33). Ebből kiindulva a cselekvő politika nem passzív szerepet vesz fel egy társadalom szimbólumrendszerét illetően, hanem a politikai eszmék jegyében racionális-nyelvi rendet is kölcsönöz neki. Az előbbieknél pedig nem csak kognitív vagy deskriptív, hanem valójában formáló és teremtő jellegük is van (G. Fodor 2004, 33). Az egyes empirikus megfigyeléseket az így meghatározott kategóriák alapján kialakított rendszerben helyezi el, ezzel pedig a vizsgálódás során le is választ olyan szempontokat tárgyáról – jelen esetben a politika és a rend másként elgondolását –, melyeket irrelevánsnak tart az általa választott rendszeren belül (Téglás, 2006, 237).

A fejezetben ez utóbbi megállapításokhoz kapcsoltam a politikum kérdését is: Bence György veti fel Hannah Arendt nyomán a politikum és visszatérésnek feltételeivel kérdésével foglalkozó munkájában, hogy a politikában nem az igazság vagy a tudás, hanem a döntés és az ítélet a tét (Bence, 2007) – ehhez a gondolathoz kapcsolódtam magam is a disszertációban. Mindebből az is következik, hogy a politikai ítéletek „nem az igazságról szólnak, a szónak

sem tudományos, sem normatív erkölcsi értelmében. Érvényességük attól függ, hogy mások elfogadják-e” (Kovács, 2010: 106). A döntés mindig valakihez kötődik, nem intézmények, eljárások vagy előírások hordozzák, hanem az mindig a „valaki” területe (Lánczi 2023: 296-297), és tulajdonképpeni fogalmi kerete az, hogy valamit meg akar védeni, helyreállítani vagy létrehozni, vagy alakítani a cselekvő.

A disszertációmban az Orbán-rezsimet tehát a politikum problematikája felől is tárgyaltam (Arendt,1991; Rosanvallon, 2007). Egyrészt 2010-et követően az addigi rendre vonatkozó elképzelések, hitek és meggyőződések megkérdőjeleződtek. Az addigi adottnak, normalitásnak, elfogadottnak vagy a rendnek értékelése kritikai irányt vett, melynek velejárója, hogy a mozgás, azaz a politika és a politikai témák határainak megváltozása. Másrészt példákkal illusztráltam, hogy amikor egy-egy kérdés és téma átpolitizálódik, azzal egyúttal a politikum kérdése is napirendre kerül – akárcsak azzal, ha valamely kérdések visszaszorulnak a magánélet területére, kikerülnek a vitatható vagy megkérdőjelezhető dolog terrénumából.

A Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata és a nyomán induló politikai gyakorlat megerősíti azt, amire az előbb utaltam Bence György megállapítása kapcsán, mi szerint a politikumról való gondolkodás egy közösség esetében nem lezárt, és újra felmerülhet annak elgondolása, és újra rendezése, hogy „milyen államot akarunk”, milyen, az eddigiekhez képest más normatív megalapozása legyen a rendnek.

Az Orbán-rezsimben a politikai témák és politikai értelmezésre részét képező ügyek kérdésével nem csak a politika határai változnak, hanem az értelmezések változásával a politikum egységesítő rendjének értelmezése is. Az orbáni újraalapításra irányuló szándék nem csak a folyamatos intézményi változtatásokon, a személyzeti politika forgóajtószerű működtetésén, hanem a „politikaira” vonatkozó határok és területek folyamatos tágításán keresztül is vizsgálható. Ennek egyik példája a disszertációban említett LMBTQ-téma bevonása a politika terébe, mégpedig az úgynevezett gyermekvédelem témája alá. A kormányzati LMBTQ-kritika nem állt meg ugyanis a vonatkozó a témában ismert antropológiai és ahhoz kapcsolódó morális kontextusban, hanem egészen a gyermekek mentális és lelki biztonságának kérdéséig szélesítette a témát, melyet olyan törvényalkotás követett, mely a könyvesboltok termékárúsítási módját is szabályozta. Hasonló politikai határtágítás a szakpolitikai kérdések (pl. energiabiztonság, rezsicsökkentés, migráció)

folyamatos visszavezetése a szuverenitásra. Mindezzel a politika elbeszélte nyelve, és a magának a politikainak (Schmitt, 2002) nyelve is megváltozott.

Végül kapcsolódóan az előzőhöz a politikum fogalma és a diszkurzív politikatudomány kapcsolatával zártam disszertációm, melyek integrált alkalmazása az Orbán-rezsimre még inkább lehetővé tehetné az intézményelvűségen túli külső leírását a rezsimnek. A diszkurzív politikatudomány abból indul ki, hogy a politikai tény „mindig jelentésviszonyok feltárása, a jelentés pedig egy szabályozott, de változó és esetleges létezési és megismerési tény” (Szabó, 2016: 118). Másképpen fogalmazva: „A tények a használat tényei, a megismerés pedig egyben a tények használata” (Szabó, 2016: 119), azaz a politikában nincsen cáfolhatatlanul létező és csak egyféleképpen létező tények. A politika különböző, pluralitást és egyben konfliktust, polémiát konstituáló tényértelmezésnek terepe, mégpedig amiatt, hogy nem kezelhetőek egységesként egy politikai közösség politikai tapasztalatai, ahogyan nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a (tudományos) megismerés során a tények csak egy adott, a megismerés során működtetett modell tényei.

Disszertációm az orbáni politikai gondolkodás és cselekvés értelmezése esetében kapcsolódott úgy a diszkurzív politikatudomány megközelítéséhez, ahogyan utóbbit Szűcs Zoltán Gábor a következő három fő jellemzőben foglalja össze: (1) a politikát „jelentéses valóságnak” kell tekinteni, (2) melyet a „politikai vita” mechanizmusai teremtenek meg. A politikai vita pedig egyúttal (3) a politika kettős karakteréből, mégpedig a „rivalizáló kooperációból” indul meg (Szűcs, 2010: 23). Ebből következőleg a politikai tényeknek nem végső jelentést és lényegét tulajdonítok, hanem kontextusfüggők, és a rivalizáló felek értelmezése és a közösség kapcsolatában nyerik el értelmüket. Ezért tehát nem indokolt a politikatudományban is kifejezetten csak a liberális demokrácia normáinak mentén vizsgálni az Orbán-rezsimet, mert azzal a tudomány mellett a politika pluralizmusa is sérül.

Disszertációm tárgyalt következtetései mellett a hazai tudományosság szempontjából egy további eredményt és megállapítást szeretnék hangsúlyozni: érdemes elköteleződni egy magyar politikatudomány erősítése mellett. Ez utóbbi alatt természetesen nem azt értem, hogy a hazai tudományosság professzionalizmusa tekintetében elmaradások lennének, ez a felvetés nem egy tudománykritika kíván lenni. Magyar politikatudomány alatt annak a gondolkodásnak az erősítését értem, hogy a „nyugati” modellek és megközelítések mellett hangsúlyosan magyar történeti, politikai szociológiai vagy politikai gondolkodásbeli sajátosságokat érdemes keresnünk a hazai politikai viszonyok elemzése során. A liberális

demokrácia alapú, vagy bármelyik további normatív elmélet relevanciája nem kétséges, de minden országnak és politikai rendszernek megvannak azon sajátos fejlődési útjai és jellegzetességei, amelyek azt indokolják, hogy az univerzális elméleteken túli megismerésekre is törekedjünk.

Az egyes politikatudományi megközelítések integrálásával nem csak a liberális demokrácia normatív megközelítések által nem tárgyalt szempontokat tudtam beemelni, hanem a disszertáció írásának előrehaladtával a magyarországi sajátosságok és beágyazottságok melletti hangsúlyok is erősödtek. Ebből jutottam arra a következtetésre, hogy fontos lenne a magyar politikatudomány melletti elköteleződés erősítése (Szabó, 2024b). Tekintettel arra, hogy a magyar politika- és társadalomfejlődésnek megvannak specifikumai, és magyar társadalom sem az emberi cselekvőktől, szubjektumoktól és jelentésadási küzdelemtől elszakított objektív valóság, így egy-egy társadalmat és politikai rendszert saját elméleti valóságában is szükséges tárgyalni.

Szabó Mártonhoz kapcsolódva még a leginkább objektívnek tetsző intézmények és szervezetek vizsgálata esetében is be kell mutatni, hogy ezek a társadalomba milyen módon ágyazottak és értelmezésektől áthatottak (Szabó, 2024: 17). Erre törekedtem a rendszerváltás utáni liberalizmus és modernizációs ideológia társadalmi támogatásának vagy elutasításának kritikai vizsgálatakor, akárcsak az orbáni populizmus tartalomváltozásának, illetve a jobboldalnak a politika és demokrácia viszonyának elgondolása kapcsán. Céлом volt a politika lokális – magyarországi – kötöttségéből kiindulva az orbáni politikának és társadalomnak mint diszkurzív valóságnak feltárása, amelynek középpontjában az értelmező ember és társas viszonyai vannak (Szabó, 2024: 19).

Disszertációmmal céлом a politikai valóság összetettségéből kiindulva a politikatudomány pluralizmusának erősítése volt, egyúttal hangsúlyozva annak többszólamúságát. Álláspontom szerint a politikai gazdaságtani és kritikai társadalomelméleti gondolkodások nem távolabb, hanem közelebb visznek a politika – jelesül az Orbán-rezsim – valóságának megértéséhez. Disszertációm nem csak ehhez kívánt hozzájárulni, hanem a politikai valóság vizsgálata során a politikatudományon belüli diszciplínák együttes alkalmazása melletti állásfoglalás is – elismerve egyúttal az egyetlen módszer felőli kutatások relevanciáját és tudományos értékét.

4. IRODALOM

- Antal Attila (2013): Politikai és jogi alkotmányozás Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 22 (3): 48-70.
- Arendt, Hannah (1991): *A forradalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Bence György (2007): A politikum sajátossága. In. *Politikai-filozófiai tanulmányok 1990-2006* (Pogonyi Szabolcs [szerk.]), Budapest, L'Harmattan, 13-25.
- Benedek István (2019): De-demokratizáció Magyarországon a demokráciaindexek fényében. *Politikatudományi Szemle*, 28 (2): 101-129.
- Berman, Sheri (2017): The Pipe Dream of Undemocratic Liberalism. *Journal of Democracy*, 28 (3): 30-38.
- Bozóki András – Hegedűs Dániel (2018): An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization*, 25 (7): 1173–1189.
- Böröcz József (2018): *Az EU és a világ. Kritikai elemzés*. Budapest, Kalligram.
- Carothers, Thomas (2002): The end of the transition paradigm. *Journal of Democracy*, 13 (1): 5–21.
- Csizmadia Ervin (2017): A magyar demokrácia „meglepő” átalakulása. Értelmezhetjük-e alternatív módon a rendszerváltás utáni kort és benne a Fideszt? In. Csizmadia Ervin – Koroncai András (szerk.): *A történelem fortélyai. A magyar demokrácia az átmenettől napjainkig*. Budapest, L'Harmattan – Méltányosság Politikaelemző Központ. 27-43.
- Edelman, Murray (1998): Politikai ellenség konstruálása. In. Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, Józsefvárosi Könyvtár.
- Ekiert, Grzegorz (2012): The Illiberal Challenge in Post-Communist Europe. *Taiwan Journal of Democracy*, 8 (2): 63-77.
- Éber Márk Áron – Gagyai Ágnes – Gerőcs Tamás – Jelinek Csaba (2019): Válság és hegemonia Magyarországon. *Fordulat*, 26: 28-75.
- G. Fodor Gábor (2004): *Kérdéstilalom. Eric Voegelin politikai filozófiája*. Budapest, L'Harmattan.

Gans-Morse, Jordan (2004): Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm. *Post-Soviet Affairs*, 20 (4): 320-349.

Gerócs Tamás (2021): *Magyarország függő fejlődése Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában*. Budapest, Napvilág.

Gregor Anikó (2017): *A globális indexek tudáspolitikája*. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar Tudománykutató Központ előadássorozat, 2017. február 28.

Greskovits Béla (1993): A gazdasági alkalmazkodás vesztesei és a kompenzáció. *Európa Fórum*, 3 (3): 57–79.

Gyulai Attila – Stein-Zalai Juliane (2016): Hibrid rezsimek és a szürke zóna. Új válaszok a politikai rezsimek rendszertanának örök kérdéseire. *Metszetek*, 5 (2): 42–59.

Gyulai Attila (2017): Magyarország a szürke zónában? A magyar politikai rendszer hosszú hibridizációja. In. Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, MTA TK PTI – Napvilág, 15-42.

Horkay Hörcher Ferenc (2003): Az értékhiányos rendszerváltás. Jogelméleti és politikafilozófiai megfontolások. *Fundamentum*, 7 (1): 62-72.

Horváth Szilvia (2006): Politikai valóság a Heti Válaszban. Ellenfél- és identitáskonstrukciók a 2002-es választások előtt. In. Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság*. Budapest, L'Harmattan, 161–181.

Horváth Szilvia (2015): *Demokrácia és politikai közösség*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ.

Jee, Haemin – Lueders, Hans – Myrick, Rachel (2021): Towards a unified approach to research on democratic backsliding. *Democratization*, 29 (4): 754-767.

Jereb Botond (2023): Mitől realista a realista? A politikai realizmus politikaelméleti dilemmái. *Századvég*, 26 (2): 145-169.

Laclau, Ernesto (2007): *On Populist Reason*. London and New York, Verso.

Laclau, Ernesto (2019): Populizmus: mit fed a név? *Kellék*, 61: 53–68.

Kelley, Judith – Simmons, Beth (2015): Politics by number: indicators as social pressure in international relations. *American Journal of Political Science*, 59 (1): 55-70.

- Kim, Seongcheol (2023): 'Illiberal Democracy' after Post-Democracy: Revisiting the Case of Hungary. *The Political Quarterly*, 94 (3): 437-444.
- Kovács András (2010): A filozófus félelme az erdőszélen. In. Pogonyi Szabolcs – Bodnár M. István – Borbély Gábor (szerk.): *A politikum filozófiája. Bence György emlékkönyv*. Budapest, Gondolat, 95-119.
- Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösényi András (szerk.) (2015): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 401–422.
- Körösényi András – Gyulai Attila (2019): A hibridrezsim-fogalom korlátai és egy alternatív megközelítés: a plebiszciter vezérdemokrácia. In. Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Hibrid rezsimdek. A politikatudomány X-aktái*. Napvilág – MTA TK PTI, 159-177.
- Krastev, Ivan (2007): The Strange Death of the Liberal Consensus. *Journal of Democracy*, 18 (4): 56–63.
- Krastev, Ivan (2008): Think tanks: Making and faking influence. *Southeast European and Black Sea Studies*, 1 (2): 17-38.
- Laruelle, Marlene (2022): Illiberalism: a conceptual introduction. *East European Politics*, 38. (2): 303-327.
- Lánczi András (2001): A magyar demokrácia morális válsága. In. *A politika reneszánsza*. Budapest, Pallas Stúdió-Attraktor 227-248.
- Lánczi András (2006): A konzervativizmus ismeretelmélete. In. Körmendy Zsuzsanna (szerk.): *Konzervativizmus régen és ma. Korrajz 2005*. Budapest, XXI Század Intézet, 41-55.
- Lánczi András (2009): *Sors-hagyaték*. Budapest-Gödöllő, Attraktor-Helikon.
- Lánczi András (2023): *Politikai megváltás*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány.
- Merkel, Wolfgang (2004): Embedded and defective democracies. *Democratization*, 11 (5): 33–58.
- Merry, Sally Engle (2011): Measuring the world: Indicators, human rights, and global governance. *Current Anthropology*, 52 (3): 83-95.

- Mouffe, Chantal (1995): Understanding Nationalism and the Nature of the Political. In. Jody Jensen – Ferenc Mészáros (eds.): *Paradoxes and Perspectives*. Szombathely, Savaria University Press, 13-22.
- Ost, David (2005): *Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- Pirro, Andrea L. P. – Stanley, Ben (2021): Forging, Bending, and Breaking: Enacting the “Illiberal Playbook” in Hungary and Poland. *Perspectives on Politics*, 20 (1): 86-101.
- Palonen, Kari (2009): *Küzdelem az idővel - A cselekvő politika fogalomtörténete*. Budapest, L'Harmattan.
- Palonen, Emilia (2018): Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary. *Journal of Contemporary European Studies*, 26 (3): 308–321.
- Pócza Kálmán (2019): Politikai rezsimek és a jogállamiság problémája. In. Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Hibrid rezsimek: A politikatudomány X-aktái*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó. 141-158.
- Profant, Tomáš (2018): The Slovak NGDO Pontis Foundation’s depoliticizing development discourse, *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 26 (1): 69–85.
- Rupnik, Jacques (2007): Is East-Central Europe Backsliding? From Democracy Fatigue to Populist Backlash. *Journal of Democracy*, 18 (4): 17–25.
- Rupnik, Jacques (2012): Hungary’s Illiberal Turn: How Things Went Wrong. *Journal of Democracy*, 23 (3): 132-137.
- Schabert, Tilo (2022): *Boston Politics*. Budapest, MCC Press – Alapjogokért Központ.
- Scheiring, Gábor (2019): *Egy demokrácia halála - Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma. In. *A politikai fogalma*. Budapest, Attraktor, 5-102.
- Sebők Miklós (2019): *Paradigmák fogságában. Elitek és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Stumpf István (2006): Új államépítés. In. Gombár Csaba (szerk.): *Túlterhelt demokrácia. Alkotmányos és kormányzati alapszerkezetünk*. Budapest, Századvég, 69–109.

Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris.

Szabó Márton (2024): *Magyar politikatudomány szükségessége és lehetősége* Kézirat.

Téglás János Vencel (2006): A Fidesz reflexív politikai profizmusa. A politika és a politikatudomány határdiskurzusa. In: Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest L'Harmattan, 235-255.

Tóth Gábor Attila (2016): Demokrácia és diktatúra között: az autoritarizmus. *Fundamentum*, 20 (2–4): 5–18.

Uitz Renáta (2015): Can you tell when an illiberal democracy is in the making? An appeal to comparative constitutional scholarship from Hungary. *International Journal of Constitutional Law*, 13: 279-300.

Voegelin, Eric (2014): *Új politikatudomány*. Budapest, NKE Szolgáltató Kft, 2004.

Wilkin, Peter (2018): *Hungary's Crisis of Democracy: The Road to Serfdom*. New York – London, Lexington Book.

Żuk, Piotr (2018): Non-alternative reality? On the misery of the Left in Eastern Europe: the case of Poland. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 25 (1): 63–84.

5. AZ ÉRTEKEZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉG

5.1. Publikációk

Böcskei Balázs (2023): A cselekvő politika és a rend - politikatudomány másként In. Fazekas Csaba (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Csizmadia Ervin 65. születésnapjára*. Miskolc, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete. 16-29.

Böcskei Balázs – Német Szilvi (2022): From Unknown Subculture to Political Mainstream: the American Alt-Right and the Hungarian Right. *Interdisciplinary Journal of Populism*, 2 (3): 162-181.

Böcskei Balázs (2022): Democracies, grey zones, hybrid regimes – climbing the Babel of terminology. *Serbian Political Thought*, 76 (2): 121-141.

Böcskei Balázs (2022): Governing populism – the Discursive Populism of Fidesz. In: Frank Decker (ed): *Aufstand der Außenseiter. Die Herausforderung der europäischen Politik durch den neuen Populismus*. Baden-Baden, Nomos, 385-399.

Böcskei Balázs (2021): Kormányzó populizmus – A Fidesz ellenség identitáskonstruáló populizmusa. *Politikatudományi Szemle*, 30 (4): 61-79.

Böcskei Balázs – Hajdu Nóra (2019): Demokráciák, szürke zónák, hibrid rezsimek – egy terminológiai Bábel megmászása. Böcskei Balázs. In. Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Hibrid rezsimek: a politikatudomány X-aktái*. Budapest, Napvilág - MTA TK PTI, 17-34.

Böcskei Balázs (2017): *Repolitisierte Politik und politischer Konstitutionalismus : Ungarische politische Rechte nach dem „Postkommunismus“ und ihr Verhältnis zum Grundgesetz*. National University of Public Service Thomas Molnar Institute for Advanced Studies Working Paperes No. 5.

Böcskei Balázs (2016): From liberal democracy to illiberalism. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 16 (3): 25-49.

Böcskei Balázs (2016): Új autoriter rezsimek, a magyar illiberalizmus és a „létező liberalizmus” válsága. In. Antal Attila (szerk.): *Holtpont: Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*. Budapest, Napvilág, 79-95.

Böcskei Balázs (2015): A rendszerváltás utáni elitstratégiák és a tömegek menedzselése. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat*, 26 (4): 94-111.

Böcskei Balázs (2015): A repolitizált politika és a politikai alkotmányosság. *Kommentár*, 10, (1-2): 132-145.

Böcskei Balázs (2013): A repolitizált politika és a kormányzás. *Jogelméleti Szemle*, 14 (4): 33-41.

5.2. Konferencia-részvétel (válogatás)

Részvétel a CEU Demokrácia Intézet és a Politikatörténeti Intézet Orbán 25 éve: A hatalom bővületében című rendezvényén 2023. május 30-án (*Az orbáni politikum sajátosságai és diszkurzív konstrukciói*).

Részvétel a Magyar Politikatudományi Társaság A demokrácia tesztje? Választás – részvétel – képviselő című vándorgyűlésén 2018. június 30-án („*Tények utániság*” mint a politika normális állapota).

Részvétel a Department of Sociology, University of Zurich and the Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe Post-socialism: Hybridity, Continuity and Change című konferenciáján 2016. június 25-én (*From liberal democracy to illiberalism New authoritarian regimes, Hungarian illiberalism and the crisis of the “real existing liberalism”*).

Részvétel NKE Molnár Tamás Kutató Központ Konferencia a demokráciáról című rendezvényén 2015. november 27-én (*Létező liberalizmus” válsága vagy „illiberalizmus”*).

Részvétel a Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhelyének A mai magyar valóság az elmúlt negyedszázad tükrében című vándorgyűlésén 2015. november 26-án (*A magyar illiberalizmus és a „létező liberalizmus” válsága*).